

egyszer (és mégis: akadhat!) olyan első nagyságrendű cseh költő, aki tud magyarul, eredetiben olvassa magyar költőtársait s a velük való szellemi találkozására spontán és közvetlen lesz? A nyelvi korlát pedig Ady esetében sem nagyobb, mint más költőknél; őt a cseh olvasótól bizonyos fokig az határolja el, ami — valljuk meg — olykor a hazai utókorától is. Ady gesztusa a sárkányölőé, ilyesmire érzett rá Móríc Zsigmond is „A költő harca a láthatatlan sárkánnyal” című írásában. De Ady sárkányai, tudjuk, valóságos és látható sárkányok voltak, s az Adyt „értők” és „nem értők”, rajongók és kiátkozók között az volt a választóvonal, látták-e vagy sem Ady sárkányait, a történelmieket és az idő felettieket a maguk összefonódottságában, az örök minden titkoknak Ady korszerű és egyéni képzeletében megjelenült „borzasztó, egységes világát”. Már a kortársak sem mind látták, az utókor egyre halványabban, s hogyan is láthatná a pusztá szövegből, ha mégoly mesterien sikerült volna is lefordítani, az idegen olvasó? Kezdték már néha Ady olyan sárkányölő Szent Györgyhöz hasonlítani, aki mellől a képről levágták a sárkányt, s így fogat összeszorító heroizmusa értelmetlen fintorrá torzult, győzelmes dárdadófése handabandázásnak hathatott. Ennek a költőnek hazája határain innen és túl egyaránt az a sorsa, hogy újra és újra fogadtatni (és elfogadtatni) kell, s ez nemcsak és nem elsősorban nyelvi produkció, hanem a szövegentúli összefüggések mélyebb megismertetésének a kérdése. Aki száz évvel a költő születése, több mint fél évszázaddal halála után a költőt láttatni akarja: bizonyos értelemben rekonstruálnia kell a sárkányölő gesztusának értelmet s lendületet adó sárkányt. Adynak a jövőben annyi az esélye cseh nyelvterületen, amennyi a magyar irodalomé általában: annak növekvő és egyre mélyülő megismerése készítheti csak elő közvetve egy új, az eddiginél hatásosabb cseh Ady-recepció feltételeit.

DÁVID GYULA

Az Ady-mű a román irodalomban

Már szokássá vált, hogy a magyar irodalom nagyjainak évfordulóján az értékelő tanulmányok, esszék, új összefüggéseket felvillantó elemzések sorában alkalmat találunk más irodalmakkal való kapcsolataik felmérésére, megrajzolva — néha viszonylag teljes bibliográfiák alapján, máskor minden előmunkálat nélkül, szinte csak vaktában tapogatózva — „visszhangjukat” vagy „utóéletüket” egy másik (szomszédos vagy távolabbi, nagyobb vagy kisebb) irodalomban. Nem pusztán a kíváncsiságot kívánják az ilyen cikkek kielégíteni, s nem is csak adalékok a „hírünk a világban” témaköréhez. Mert ezek a cikkek, tanulmányok mindannyiszor népeket egymáshoz kapcsoló hidakat mutatnak meg az olvasónak, felelevenítve csak hallomásból ismert — olykor még az avatottak fülében is ismeretlenül hangzó — neveket: műfordítókat, írókat, kritikusokat, akik az időben közelebb vagy távolabb megéreztek egy másik nép kimagasló írójának, költőjének művében az egyetemes emberi mondanivalót, vagy az egyenesen hozzájuk szóló üzenetet s azon keresztül, sokszor feszült, vagy egyenesen fékevesztett politikai indulatokkal terhes légkörben, tudatosítani igyekeztek saját olvasóikban a másik népről azt, amit az önző érdekeket szolgáló politika elfelejtetni igyekezett, megismertetni kívánták rajta keresztül a másik nép igazi, hamisítatlan arcvonásait.

Ady Endre román fogadtatásának áttekintése most, születése centenáriumának

alkalmát felhasználva, talán ilyen általánosabb érvényű tanulságai miatt sem érdek-telen feladat. Ady műve ugyanis egyike ama hidaknak, amelyek nem csak a magyar, hanem a román irodalmi tudatban is a toll erejével épültek és épülnek. Az ő eseté-ben nem egyszerűen a magyar irodalom — s nyugodtan mondhatjuk: századunk európai lírája — egy kimagasló egyéniségének befogadásáról, iránta megnyilvánuló természetes érdeklődésről van szó, hanem többről, műve lényegének megértéséről, közvetlenül magyarokhoz és románokhoz szóló mondanivalójának megértéséről és be-fogadásáról a román szellemi élet példamutató képviselői részéről.

Már az is sokatmondó, hogy a román irodalom Ady jegyében megtett útjának számbavételére is többször sor került az idők folyamán, kezdve Keresztury Sándor-nak az egész modern magyar irodalom román fogadtatását felmérő 1927-es adat-gyűjtésétől, és Avram P. Todor 1939-es jelentős Ady-tanulmányához csatlakozó bib-liográfiájától egészen Sălăgianu Rodica 1957-es és Réthy Andor 1969-es bibliográfiai összegezéséig. E legutolsó — a nemrég elhunyt kitűnő romániai magyar bibliográfus hagyatékában egy átfogó anyag (*A magyar irodalom román bibliográfiája*) részét képező — legteljesebb gyűjtés adataiból világlik ki, hogy Octavian Goga 1909-es első Ady-fordításai óta (a gyűjteményes köteteket nem számítva) nyolc önálló Ady-vers-kötet és egy prózakötetben, valamint számos lap és folyóirat hasábjain Ady összesen 280 verse (ebből 148 már a két világháború között) szólalt meg románul s látott nap-világot közel ezerre menő közlésben. Ady műve ma az egész világon a leggazdagab-ban románul hozzáférhető s a fordítók-értelmezők újabb és újabb nemzedékei ezt a számot még napjainkban is tovább szaporítják.

Az adatoknak ezt az imponáló mennyiségét azonban csak egy jelenség érzékel-tetésére hoztuk fel, s inkább arról kell majd beszélünk, ami ezek mögött az adatok mögött van. Arról, hogy az elmúlt közel hét évtized alatt milyen mélyen hatolt be a román olvasó tudatába Ady neve, mikor, mit és milyen mértékben értettek meg és tettek magukévá műveinek román olvasói.

A történeti áttekintés s közben a szomszédos népeknél jelentkező Ady-vissz-hangra való kitekintés talán épp ebben a gondolatmenetben nem lesz fölösleges.

Ady művere — így, általánosságban kell fogalmaznunk, hiszen már a két világ-háború közötti korszakban versei mellett novelláit is felfedezik, publicisztikájának jó néhány darabja pedig szinte azt mondhatjuk, az első érdeklődések kiváltó oka volt — a román irodalom meglepő gyorsasággal reagált. Petőfi első költeményei, Jókai első novellái húsz év késéssel, a Bach-korszak végén jelentek meg román fordításban. Arany János a 80-as évek végén szólalt meg először Coşbuc nyelven, Az ember tragédiája pedig csak a századforduló után, 1903-ban talál fordítóra. Az *Új versek* megjelenésétől viszont mindössze három esztendőnek kell eltelnie s a Budapesten szerkesztett Luceafărulban, a nemzeti és társadalmi harc oldalán egyre inkább elkötelezett román ifjúság lapjában napvilágot látnak Octavian Goga első Ady-fordításai.

Az Ady—Goga viszony részleteit többször vizsgálta s eléggé sokoldalúan ele-mezte az irodalomtörténet. De az kétségtelen, hogy Ady nyílt kiállásának, a sajtó-vétség miatt bebörtönzött Goga védelmére írt nyílt levelének nagy szerepe volt abban, hogy neve és műve oly hamar bekerült a román köztudatba. Ismerte őt a Luceafărul minden olvasója (a lap igen népszerű volt a Kárpátokon túli román ifjúság körében is), s a legjobbak azt is felismerték, hogy Ady neve már ekkor híd lehet a magyar és a román progresszió legtisztább, legnemesebb erői között. Híd, mert kora politikai küzdelmeiben messze tekintő éleslátással jelölte ki a „Duna-táj” népeinek égető feladatát: a nagyhatalmi imperializmussal szemben az összefogást, az elnyomás fenntartására szított nacionalista-sóvén indulatokkal szemben a népek egyenlőségen és egymás jogainak kölcsönös tiszteletén alapuló testvériségét.

Tudjuk, Ady számára nem politikai jelszó volt mindez, hanem az együtt élő népek évezredes történelméből levont, égetően időszerű tanulság. Meggyőződés, ame-lyet a történelmi tapasztalatok határoztak meg. S a jövőbe tekintő kérdés nem csak az ő népe, hanem az egész progresszió alapvető sorskérdésének megfogalmazása volt:

*Mikor fogunk már összefogni?
Mikor mondunk már egy nagyot
Mi, elnyomottak, összetörtek,
Magyarok és nem magyarok?*

Tudjuk azt is, hogy *A Duna vallomására* s a *Magyar jakobinus* dalára nem késett a válasz. Verses üzenetet küldött a szlovákok legnagyobb lírikusa, Pavel Országh-Hvízsdoslav:

*Mert tényleg közös bánat tép bennünket,
nyomorúságunknak csak a neve más;
mert ugyanaz az iga töri hátunk
s közös bilincs szorítja dúlt keblünket.
Mert ha mi, szenvedők egymásra nem találunk,
kit váltson meg az üdvös akarás?*

(Petneházy Ferenc fordítása)

Ugyancsak az idő tájt, 1913-ban, az Újvidéken megjelenő *Letopis Matice Srpske* egyik számában cikket írt a holnaposok baráti köréhez tartozó Todor Manojlović, s ezt írja benne: „Ady költő... teli szenvedéllyel, látnoksággal, emlékkel és vággyal, aki elbódultan és tragikusan áll mind az élet fényes és kegyetlen rejtvénye, mind saját személyiségének rejtélye előtt... olyan költő, akit az élet nagy és örök problémái izgatnak, égetnek, kínoznak, olyan művész, aki bódult és kétségbeesett mindattól, ami az emberiséget eddig elkábította és ami miatt az emberiség eddig kétségbeesett.”

S egy évre rá — az Ady—Goga-polémia után — jött a Nyugat íróival baráti kapcsolatokat kiépítő Emil Isac nyílt levele ezekkel a lángoló sorokkal: Még csak nagyon kevesen érezzük, új románok és új magyarok, hogy ebben a csillogó, gőgös, tornyos várban, amelyet Hunniának neveznek, el fog jönni a becsületes hitek és tudni és akarni vágyó lelkek forradalma. El fog jönni a tisztító, a szabadító nagy tűz, amely felperzseli a lovagvárat s az ezek árnyékában hűsülő kolostorok ezreit, el fog jönni a lelkek forradalma, amely kisépri a kufárokat a Művészet, Szabadság, Igazság templomaiból, eljövend a forradalom, amely úrrá teszi a most még könnyező lázadást, a cselédgúnyában gunnyasztó rabszolgaságot...” (*Karácsonyi Levél Ady Endréhez*. Világ, 1914. február 17.)

Ady neve tehát már életében nem csak magyarok, de szlovákok, szerbek és románok számára is a társadalmi haladás zászlajára volt írva. S ha a későbbiekben az akkori személyes kapcsolatok számai esetleg meglazultak, annak inkább az volt a magyarázata, hogy a haladás tábora is széttagolódott s egyesek a háborút követő történelmi változások sodrában már nem a társadalmi haladásért, a dolgozó milliók végleges felszabadulásáért vívott harc következetes útját járták.

A két világháború közötti korszak román irodalmában, Ady utóéletét követve, néhány név minduntalan vissza-visszatér azok közül, akiket már előbb megismertünk: az Ady-verseket elsőnek fordító Gogáé, aki néhány új fordítást és cikket ír, nyilatkozatokat ad Ady művéről és örökségének szerepéről, az Emil Isacé stb. Hozzájuk csatlakoznak aztán az újak, már nem csak egy „Ady-kultusz” ápolóiként, hanem az Ady-örökség továbbvivőiként, a román Ady-kép gazdagítóiként s új kapcsolatok megteremtőiként az új történelmi helyzetben felnevelkedő román olvasó felé.

A nagyváradi Aurora (1922—23), Cele trei Crişuri (1923), Familia (1928—1929), a Brádon megjelenő Abecedar (1933—34), a tordai Pagini Literare (1936—38), a Kolozsváron induló Gândirea (1921—22) oldalain új fordítók nevei válnak ismertté, köztük a nemsokára kötettel is jelentkező George A. Petreé, az Al. Bran-Lemenié, a Silviu Bardeşé, a Iustin Ilieşué, a több mint 30 verset fordító Teodor Murăşanué. Igaz, hogy talán nem annyira az Ady-vers újszerűsége, hanem Ady művének társadalmi-politikai mondanivalója vonz. A modern román líra szimbolista és impresszionista irány-

zata ugyanis közvetlenebbül kötődik a baudelaire-i és verlaine-i hagyományhoz s ekkor még kevésbé hangsúlyozottan válik nemzetivé. A fordítók egy része nem is tud hiteles Ady-verset teremteni románul. A fordítói igyekezet mellett azonban kétség-telenül megvan az olvasói érdeklődés is: 1922-ben Iustin Ilieșu a modern magyar líra egészét átfogó antológiával jelentkezik (*Laura* címmel), 1930-ban pedig megjelenik egy másik, ugyancsak váradi román költő fordításában az első önálló Ady-kötet is (*Sînge și aur* címmel. Erről a kötetről többek között Kós Károly ír méltatást az Erdélyi Helikonban).

Szembetűnő az is, hogy szinte nem múlik el nevezetesebb Ady-évforduló a román irodalom részvétele nélkül. A fent említett erdélyi román lapokban a román értelmiség legjobbjai sorakoznak fel az Ady-ügy mellé, s így hatásuk az Ady-mű ismeretének kiterjesztésében nem lebecsülendő. A bukaresti *Adevărul*ban, az egyik jelentős román sajtóorgánumban Emil Isac ír terjedelmes cikket (1922). Az 1924-es Ady-ünnepségekről a legtekintélyesebb román irodalmi lap, az *Adevărul Literar și Artistic* is beszámol, s ugyanő közöl terjedelmes és alapos tanulmányt Ady halálának 20. évfordulóján Horia Argeșeanu tollából. A nagyváradi *Familia*, amelynek egykori szerkesztőjét, Iosif Vulcant személyes kapcsolat fűzte Adyhoz, a költő halálának 10. évfordulóján a fordító, George A. Petre tollából közöl megemlékezést. A 20. évfordulóra pedig a legrangosabb román irodalmi folyóiratban, a *Convorbiri Literare*ban jelenik meg Avram P. Todor avatott tanulmánya a románra fordított Ady-versek bibliográfiájával.

Hogy ennek az érdeklődésnek mi a tartalma, arra nézve álljon itt az említett cikkekből néhány kiragadott idézet:

„Ady — írta Emil Isac — pártunkat fogta nekünk, románoknak, de nem azért, mintha nem lett volna jó magyar; azt hiszem, éppen ellenkezőleg, a legtörőlmetszet-tebb magyar volt, de nem hagyta, hogy legyőzze őt a magyar feudalizmus tradiciona-lizmusa és az uralkodó osztály nagyzási mániája: humanizmusa természetes volt, mert Erdélyben egymás mellett éltek románok és magyarok, akiket a földrajzi és a társadalmi helyzet szomszédokká tett, s a temperamentum rokonsága lépten-nyomon, az értelmiségiek minden egyes megnyilvánulásában nyilvánvalóvá vált. Ezért Ady a lángelme őszinteségével akarta kibékíteni a magyarokat a románokkal.” (*Adevărul*, 1922. 11. 818.)

„Modern költő volt, aki forradalmasította az írást saját hazájában, és követendő utat jelölt meg, a demokratizálódás útját, az évszázadokon át elnyomottak joghoz juttatásának útját — legyenek azok akár románok, akár magyarok, akár szlávok. Nekünk, románoknak jó barátunk volt, beszélte nyelvünket, felkarolta jogaink érvényesítésére irányuló törekvéseinket. Eggyel több ők arra, hogy foglalkozzunk vele... Olyan ember volt, aki egész lényével, lelkének minden ízével lázadó vizionárius volt, aki elsíratta a volt reakciós Osztrák—Magyar Monarchia legszörnyűbb tragédiáját: az elnyomott osztályok legszemérmertlenebb kizsákmányolását” — írta Horia Argeșeanu 1939-ben, amikor már beértek és egy új világháborúval fenyegettek a népeket egymás ellen uszító fasizmus gyümölcsei. (*Adevărul Literar și Artistic*, 1939. 916. sz.)

S ugyanebben a történelmi helyzetben idézte őt a már akkor Petőfi összes verseinek románra fordításán dolgozó Avram P. Todor: „Ady elszánt ellenfele volt annak a sovíniszta politikának, amelyet bizonyos magyar politikai körök folytattak. *A Magyar jakobinus dalában* pedig a nagy háború előtt így írt:

*Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz
Végül egy erős akarát?
Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad.
.....
Mikor fogunk már összefogni?
Mikor mondunk már egy nagyot*

*Mi, elnyomottak, összetörtek,
Magyarok és nem magyarok?*

Ady magatartását a románok iránt saját népe iránti szeretetének szemszögéből kell nézni. Ady ugyanis meg volt győződve, hogy a magyar nép jövője szorosan össze van kötve az együtt élő népek jövőjével.” (Convorbiri Literare, 1939. 10—12. sz.)

Az Ady neve mellé felzárkózó új román írónemzedék élménye már nem csak a monarchia széthullását megjövendőző (tehát e széthullás törvényszerűségét igazoló) Ady, hanem egy új világháború küszöbén a fasizmus által fenyegetett népek egymásratalálásának útját kereső, és e keresést megszenvedő vátesz, sőt a történelem új fejezetét megsejtő társadalmi forradalmár. S ha a cseh és szlovák irodalomban egy E. B. Lukač tanulmányai, egy Bohumil Müller vagy Stefan Krčmery fordításai, a jugoszláv népek irodalmában egy Miroslav Krleža rangos esszéje vitte tovább Ady üzenetét a két világháború közötti évtizedekben, mellettük méltó helyet foglaltak el Teodor Murășanu, George A. Petre, Silviu Bardeș, Avram P. Todor műfordításai, akiknek tolmácsolásában nem csak a magyar lírában új utakat törő Ady vált ismertté, hanem *A grófi szérűn*, a *Dózsa György unokája*, *A magyar ugaron* (sőt Costa Corei 1942-es fordítása révén *A Duna vallomása*) költője is.

Az 1944-es nagy történelmi fordulat után a román irodalomban valóságos Ady-renezánsz kezdődik. Önálló Ady-kötetek és antológiák egész sora jelenik meg: 1945-ben Costa Carei, 1947-ben Emil Giurgiuca, I. Hășeganu, 1948-ban Eugen Jebeleanu, Octav Suluțiu, G. Georgescu és V. Herman tollából vagy válogatásában (Jebeleanu Ady-kötete 1949-es és 1955-ös kiadásában gazdagabb tartalommal is megjelent), 1961-ben napvilágot lát Ady novelláinak román nyelvű kötete, s 1972-ben új fordító, Paul Drumaru tárja a 70-es évek román nemzedéke elé a maga Ady-antológiáját. Ugyanakkor a szocialista építést szolgáló román kultúra forradalmi hagyományainak sorában gyakran elevenedik meg alakja és műve (egyedül az 1957-es Ady-évfordulóra 32 cikk, tanulmány és megemlékezés lát napvilágot a román sajtóban). A megnyilatkozásokból csak egyet idézünk — jellemzésül:

„... egyike vagyok a költők közül Petőfi csodálóinak — vallotta Mihai Beniuc —, sokan olvasták, olvassák és fordították lelkesedéssel ezt a költészetet, amely a szabadság, a haza és a nép szeretetének géniuszát testesíti meg... Ugyanaz a forradalmi lendület vonzott később, a gimnázium utolsó éveiben Adyhoz, majd utóbb József Attilához, amelyet Petőfinél ismertem meg, de most magasabb történelmi lépcsőfokon érvényesült. Elsőéves egyetemi hallgató koromban (1927—28-ban) Kolozsváron napokat töltöttem el az Egyetemi Könyvtárban, kezemben Ady kötetével... Leginkább az kapott meg Adyban, ahogy a modern költészetet forradalmi érzelmekkel telítette.”

De hasonlóan vall az első Ady-fordításainak előszavát a budapesti Mocsáry Lajos Kollégiumban keltező Eugen Jebeleanu, vagy az 1969-es (ismét országosan megünnepelt) Ady-évforduló alkalmából Veronica Porumbacu, Ion Bănuță vagy Dumitru Radu Popescu is.

Az utóbbi évtizedben Ady költészete mellé egy új román írónemzedék zárkózik fel, hozzáadva a *maga* Ady-képét az elődökéhez. A legutolsó Ady-kötetet, a Paul Drumaruét (amely 235 verset tartalmazva mennyiségileg is a legteljesebb Ady-képet nyújtja) az ifjú román költőnemzedék egyik kimagasló képviselője, Marin Sorescu vezeti be vallomásos előszóval. Az ő élménye már nem csak a forradalmár költő, hanem a teljes Ady, aki élet és halál, szerelmi beteljesülés és örök kielégületlenség, népszolgálat és nemzetostorozás dimenzióiban éli át a teljes életet. Ő, a modern költőtárs, idegein át érzékeli a „gyökértelenség” korszakában bizonyosságot kereső vallomások mélységét, a „melegen bugyogó, eleven vágytól és sok-sok szenvedélytől forrongó szerelmi költészete” örökérvényűségét, az Argheziéhez mért kiméretlen szókimondását, „filozófiai mélységeket egy szemöldökrándítás egyszerűségével megszóltató” nyelvi-gondolati tökéletességét.